

HRVATSKA 1790—1914.

Objavljeni izvori i radovi o povijesnim kretanjima u Hrvatskoj u prvoj polovini 19. stoljeća velikim dijelom otvaraju mogućnost novim područjima istraživanja.

Najveća zbirka izvora iz toga razdoblja pripremljena je u Arhivu Hrvatske a sadrži zaključke hrvatskog staleškog sabora od 1777. do 1847.¹ Ilirske provincije osvjetljavaju odlomci iz memoara maršala Marmonta.²

AHOI	Acta historico-oeconomica Iugoslaviae
Anali	Anali historijskog odjela Centra za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku
ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
Atti	Centro di Ricerche Storiche Rovigno, Atti
A Vj	Arhivski vjesnik
ČSP	Časopis za suvremenu povijest
Glas SANU	Glas Srpske akademije nauka i umjetnosti
HZ	Historijski zbornik
JIC	Jugoslovenski istorijski časopis
JZ	Jadranski zbornik
NI	Nastava povijesti, Nastava istorije
Quaderni	Centro di Ricerche Storiche Rovigno, Quaderni
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Radovi FF Zadar	Radovi, Razdio povijesnih znanosti, Filozofski fakultet Zadar
Radovi IHP	Radovi Instituta za hrvatsku povijest
Radovi JAZU Zadar	Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zadar
VHA	Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu
Zbornik HI JAZU	Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
Zbornik HIS	Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje
Zbornik HŠP	Zbornik za historiju školstva i pedagogije
Zbornik radova	Zbornik radova Instituta za historiju radničkog pokreta
IHRPH	Hrvatske
ZR	Zadarska revija

¹ Zaključci hrvatskog sabora IX, 1777—1808; X, 1808—1814; XI, 1825—1832; XII, 1836—1847, Zagreb 1974—1976, 1980.

² F. Baras, ur., Iz memoara maršala Marmonta (Ilirske uspomene 1806—1811), Split 1977, 278; Maršal Marmont memoari, Split 1984, 276.

Za usmjerenje prema istraživanju društvenih procesa u hrvatskoj historijskoj znanosti važni su radovi i objavljeni izvori koji se bave demografskim i privrednim pa i širim društvenim kretanjima. U obradi demografskih promjena na području Zagreba S. Krivošić je, prije svega na temelju matičnih knjiga, uspio rekonstruirati ta kretanja i za prvu polovicu 19. stoljeća sve do 1857. Od istoga autora postoje podaci o stanovništvu Podravine, dok je A. Gabričević obradio demografske procese u jednoj župi.³ Što se tiče Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja, valja spomenuti da je I. Erceg objavio austrijske i francuske popise stanovništva u Istri te izvore o ekonomskom razvoju u Rijeci u prvoj polovici 19. stoljeća. Od V. Bratulića imamo dva popisa stanovništva koja su nastala nakon francuske vladavine.⁴

Pažnju je izazvalo i demografsko te ekonomsko kretanje u Dalmaciji. I. Erceg bavi se rastom stanovništva na kraju 18. i na početku 19. stoljeća. B. Stulli zahvaljujemo za izvještaj o »političko-statističkom« stanju u Dalmaciji nakon prestanka francuske vladavine i za drugu građu i obavijesti o privredi Dalmacije u prvoj polovici 19. stoljeća.⁵ Više autora piše o ekonomskim činjenicama u Dalmaciji do 1848.⁶

Pregled društveno-ekonomskog i političkog stanja Srba u Habsburškoj Monarhiji od S. Gavrilovića pruža uvid i u njihov položaj u Hrvatskoj i Sla-

³ S. Krivošić, Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 19, JAZU, Zagreb 1981, 226; Stanovništvo Podravine 1659—1859. godine, Podravski zbornik '83, Koprivnica 1983, 147—157; A. Gabričević, Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine, Starine JAZU, 57, 1978, 187—308.

⁴ I. Erceg, Kretanje stanovništva u bivšoj mletačkoj Istri za vrijeme austrijskog i francuskog vladanja (1803—1811), Zbornik HI JAZU, 13, 1983, 1—49; Grad Rijeka 1810, AHOI, 4, 1977, 187—205; Nastajanje trgovačkih poduzeća i osiguravajućih društava u Rijeci u drugoj polovici 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća, AHOI, 11, 1984, 1—160; V. Bratulić, Popis stanovništva »Primorskog gubernija« u »Kraljevini Iliriji« iz 1818. godine, JZ X, 1978, 311—351.

⁵ I. Erceg, Stanovništvo Dalmacije (na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće), AHOI, 2, 1975, 7—28; B. Stulli, Građa o stanju u Dalmaciji 1818. god., Zbornik HI JAZU, 13, 1983, 119—190; Građa o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX. stoljeća, Građa i prilozi za povijest Dalmacije, Izdanja Historijskog arhiva u Splitu, Split 1974, 165—201.

⁶ V. Ivančević, Prilog poznavanju dubrovačkog pomorstva u razdoblju francuskog zaposjednuća (1806—1813), Anali XVII, 1979, 364—429; Prilog poznavanju gospodarskih prilika otoka Korčule od 1797. do 1815, AHOI, 2, 1975, 117—132; Š. Peričić, Prilog poznavanju pomorsko-trgovačkog prometa dubrovačkog okružja od 1815. do 1850. godine, Anali XV—XVI, 1978, 303—319; Prvobitna proizvodnja dubrovačkog okružja od 1815. do 1848. godine, Anali XXI, 1983, 251—269; V. Maštrović, Zadarski propis iz 1806. godine o prodaji ribe za siromašne građane, Radovi JAZU, Zadar XXII—XXIII, 1976, 63—76; Š. Peričić, Politika Austrije prema šumskom fondu Dalmacije od 1814. do 1848. godine, AHOI, 10, 1983, 63—70

voniji.⁷ I. Karaman piše o razvoju manufaktura i rane industrije u Hrvatskoj a bavi se kao i S. Gavrilović i K. Firinger pojedinim naseljima i regijama.⁸

J. Šidak obradio je političku povijest razdoblja u kojem se pripremao hrvatski »narodni preporod«. J. Kolanović osvijetlio je djelatnost zagrebačkog biskupa Vrhovca za sjedinjenje Dalmacije i banske Hrvatske prije francuske okupacije. K. Milutinović pisao je o Srbima u Dalmaciji. S. Gavrilović istraživao je pitanje gladi kao posljedice ratova. V. Melik pisao je o Karlovcu u doba ilirskih provincija a S. Obad o liberalizmu u dalmatinskim gradovima do ilirizma. F. E. Hoško izložio je neka pitanja iz povijesti franjevac.⁹

Ilirski pokret izazvao je u ovom desetljeću znatan interes istraživača pogotovu 1985. u vezi s proslavom njegove 150. godišnjice. Među objavljenim izvorima valja spomenuti dva reprint izdanja i jednu zbirku izvora.¹⁰ I. Mamuzić objavio je »dopunsku smotru« svome prilogu o odnosu Srba prema ilirizmu iz 1933.¹¹

J. Šidak je u više članaka omogućio uvid u razna pitanja ilirskog pokreta.¹² N. Stančić krenuo je novim putovima ispitivanjem društvene osnove ilir-

⁷ S. Gavrilović, Društveno-ekonomsko stanje Srba u Habsburškoj monarhiji od kraja XVIII do sredine XIX veka, Glas SANU, Odeljenje istorijskih nauka, 3, 1983, 173—186; Srbi u Habsburškoj monarhiji od kraja XVIII do sredine XIX veka, Istorija srpskog naroda V-2, Beograd 1981, 7—44.

⁸ I. Karaman, Die Entwicklung der Manufakturen bzw. der frühen Industrie in Kroatien, Wirtschafts und Sozialhistorische Beiträge, Festschrift für Alfred Hoffmann, Wien 1979, 236—246; S. Gavrilović, Mitrovica, Trgovište u Sremu XVIII i XIX veka (1716—1848), SANU, Posebna izdanja 558, Odeljenje istorijskih nauka 9, Beograd 1984, 224. I. Karaman, Požega i požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. godine, Požega 1277—1777, Slavonska Požega 1977, 199—207; Isti, Ekonomske i socijalne prilike u gradu Karlovcu u doba razvitka građansko-kapitalističkih odnosa, Karlovac 1579—1979, Karlovac 1979, 155—175; K. Firinger, Robni promet na osječkim godišnjim sajmovima 1840. godine, Osječki zbornik, XVI, 1977, 123—129.

⁹ J. Šidak, Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790—1827), HZ, 1981, 51—98; J. Kolanović, Djelatnost Maksimilijana Vrhovca na povezivanju hrvatskih zemalja (do 1809), HZ XXXVII, 1984, 31—60; K. Milutinović, Srbi u Dalmaciji 1797—1848, Istorija srpskog naroda V-2, Beograd 1981, 296—307; S. Gavrilović, Sremska, virovička i požeška županija u godinama gladi 1813—1817, AHOI, 4, 1977, 59—89; Isti, Banska Hrvatska u godinama gladi 1814—1817, HZ, XXXI—XXXII, 1978—79, 195—211; V. Melik, Karlovac za vrijeme ilirskih provincija, Karlovac 1579—1979, Karlovac 1979, 123—126; S. Obad, Razvoj slobodoumlja u gradskom društvu Dalmacije od prosvijećenosti do pojave ilirizma, Radovi FF Zadar 11, 1984—85, 149—162; F. E. Hoško, Hrvatsko-primorska franjevačka provincija u zapadnoj Hrvatskoj na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, Kaj, VII, 1975, 71—104.

¹⁰ A. Mihanovich, Rech domovini, Beč 1815 (Zagreb 1985); Lj. Gaj, Kratka osnova Horvatsko-slavenskoga pravopisa, Budim 1830 (Zagreb 1985); Riznica ilirska 1835—1895, priredio M. Šicel, Zagreb—Ljubljana 1985, 403.

¹¹ I. Mamuzić, Odjeci ilirizma, Srpski i Hrvatski, Građa za povijest književnosti hrvatske 32, 1978, 295—530.

¹² J. Šidak, Ilirski pokret, Društveni razvoj u Hrvatskoj, ur. M. Gross, Zagreb 1981, 191—215; Isti, Hrvatski narodni preporod, Turopoljsko seljačko plem-

skog pokreta i njegova značenja za proces integracije hrvatske nacije. Zanimaju ga »hrvatski i jugoslavenski prostor« i društvo, integracijske jezgre, pitanje hrvatskih prednacionalnih zajednica, karakter pojedinih faza pripremnog razdoblja hrvatskog narodnog preporoda i samog ilirskog pokreta.¹³

J. Horvat napisao je biografiju Lj. Gaja kojoj je J. Šidak dodao pogovor s historiografijom o Gaju što ga je i posebno objavio.¹⁴ N. Stančić istražuje nastanak nacionalne integracijske ideologije Lj. Gaja uoči narodnog preporoda a Lj. Doklešić tajnu politiku Gajeva kruga prema Bosni.¹⁵

U velikom katalogu izložbe »Hrvatski narodni preporod 1790—1848« pišu, uz već spomenutog N. Stančića, brojni autori o različitim pitanjima: J. Bratulić o pravopisno-jezičnoj problematici, tiskarstvu i knjižarstvu, D. Budiša o rukopisnim ostavštinama preporoditelja u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, N. Batušić o kazalištu, N. Premerl o zabavnom životu, R. Durbešić o školstvu, B. Belicza o medicini i zdravstvu, I. Maroević o arhitekturi i urbanizmu, M. Schneider o slikarstvu i nošnji iliraca, S. Staničić, D. Commisso, K. Gagro, J. Ivoš o primijenjenoj umjetnosti, M. Šercer o čehovskoj organizaciji i paradnim sabljama te M. Petrić o životu hrvatskog sela.¹⁶

F. E. Hoško piše o zagrebačkim bogoslovima a I. Banac o pseudonimu »Pravoljub« u »Danici ilirskoj«.¹⁷ Valja spomenuti i rad S. Obada o tom razdoblju u Dalmaciji.¹⁸

Zbivanja god. 1848—49. i dalje izazivaju pažnju. J. Šidak je izdao zbirku od sedam članaka objavljenih između 1947. i 1963. a dodao je tri nove rasprave kojima je nastojao popuniti praznine u slijedu događaja te obavijesti

stvo i ilirski pokret, Značenje Karlovca u preporodnom pokretu, J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, 203—220, 253—275.

¹³ N. Stančić, Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta, Zagreb 1985, 1—30; Isti, Od naroda k naciji, Prijelaz iz feudalizma u kapitalizam, nacija i Hrvatski narodni preporod, Naše teme, 4—5, 1984, 677—697; Isti, Socijalni program hrvatskog preporodnog pokreta do 1848, Internationales Kulturhistorisches Symposium Mögersdorf 1982, Graz 1983, 221—246; Isti, Ideologija pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda 1830—32, Myšlenkovy vyvoj Čechu, Slovaku a Jihoslovane od poloviny 18. století do buržoazni revoluce 1848—1849, Praha 1985, 233—258.

¹⁴ J. Horvat, Ljudevit Gaj: njegov život, njegovo doba, Zagreb 1975, 399; J. Šidak, Ljudevit Gaj kao historiografski problem, J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, 221—252.

¹⁵ N. Stančić, Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka »Kratke osnove Hrvatsko-slavenskog pravopisanja« iz 1830. godine, Radovi IHP Zagreb, 18, 1985, 69—105; Lj. Doklešić, O pokušaju ustanka u Bosni 1840. i o tajnoj politici Gajeva kruga prema Bosni 1843—44, HZ, XXXV, 1982, 15—41.

¹⁶ Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Hrvatska u vrijeme ilirskog pokreta, Zagreb 1985, 431.

¹⁷ F. E. Hoško, Zagrebački bogoslovi u vrijeme preporoda, Croatica christiana periodica 4, 1979, 172—7; I. Banac, O pseudonimu »Pravoljub« (1841—42), HZ, XXXV, 1982, 183—191.

¹⁸ S. Obad, Neki problemi oko »Zore dalmatinske« na početku izlaženja, Radovi JAZU Zadar, 24, 1977, 97—106.

o historiografiji hrvatskog pokreta 1848—49. J. Šidak objavio je također sažeti prikaz spomenutih događaja a objasnio je i neka pitanja u vezi s devet nepoznatih odnosno nekritički objavljenih izvora.¹⁹

P. Korunić pisao je o odnosima hrvatske i slovenske politike 1848. do zasjedanja hrvatskog sabora i o tome kako se 1848. prvi put međusobno približava jugoslavenska ideja u slovenskoj i hrvatskoj politici.²⁰ S. Gavrilović proučio je djelatnost Srba u Hrvatskoj za revolucije 1848—49.²¹

F. Potrebica opisao je događaje 1848—49. u Požeškoj županiji i gradu Požegi pri čemu su ga zanimala i društvena i ekonomska kretanja.²² Priloge istraživanju događaja 1848—49. dali su još N. Kosanović, D. Berić i J. Adamček.²³ O zbivanjima u Dalmaciji u to doba pisali su S. Obad i M. Budicin.²⁴

Brojni izvori osvjetljavaju bansku Hrvatsku u drugoj polovici 19. stoljeća a spomenut ćemo ih u vezi s rezultatima istraživanja. Uvodno treba upozoriti samo na najopsežnije zbirke izvora. To su sabrana djela Ivana Mažuranića koja pogotovu svojim trećim i četvrtim sveskom pružaju obilje podataka i o Mažuranićevoj političkoj aktivnosti. Valja istaknuti da je priređivač M. Živančević zadužio historičare i komentarima i dopunskim izvorima koji se ne nalaze u Mažuranićevoj ostavštini.²⁵ Važan prilog poznavanju djelatnosti biskupa Strossmayera u pitanju sjedinjenja katoličke i pravoslavne

¹⁹ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49*, Zagreb 1979, 394; *Isti*, *Hrvatski pokret u doba revolucije 1848—49*, Društveni razvoj u Hrvatskoj, ur. M. Gross, Zagreb 1981, 217—230; *Isto u*: J. Šidak, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981, 276—294; *Isti*, *Prilozi hrvatskoj povijesti za revolucije 1848*, Radovi IHP Zagreb, 9, 1976, 43—92.

²⁰ P. Korunić, *Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih političkih odnosa 1848*, HZ XXXI—XXXII, 1978—79, 165—194; *Isti*, *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848—1849. g.*, Radovi IHP 14, 1981, 91—228.

²¹ S. Gavrilović, *Srbi u Hrvatskoj 1848—1849*, Istorija srpskog naroda V-2, Beograd 1981, 99—106.

²² F. Potrebica, *Požeška županija za revolucije 1848—1849*, Zagreb 1984, 307; *Isti*, *Požeška županija i grad Požega 1848—1849*, Požega 1227—1977, Slavonska Požega 1977, 208—223; *Isti*, *Nemiri učenika požeške gimnazije 1848. godine*, Zbornik HSP 11, 1978, 53—67; *Isti*, *Požeška županija za revolucije 1848—49*, NI, 3—4, 1984, 190—193; *Isti*, *Prilog biografiji Svetozara Kuševića s posebnim osvrtom na njegovu aktivnost 1848—1849*, Požeški zbornik V, 1984, 285—293; *Isti*, *Osamnaest pisama Mirka Lentulaja upućenih Josipu Bunjiku i Miroslavu Kraljeviću u vremenu 23. srpnja 1848. do lipnja 1849. godine*, AVJ, 17—18, 1974—75, 247—259.

²³ N. Kosanović, *Osijek revolucionarnih godina 1848—49*, Osječki zbornik, XVI, 1977, 131—177; D. Berić, *Slavonska vojna granica u revoluciji 1848—1849*, Zagreb—Sarajevo 1984, 251; J. Adamček, *Ludbreški kraj u doba revolucije 1848—1849*, Ludbreg, Zagreb 1985, 235—241.

²⁴ S. Obad, *Dubrovački zahtjevi revolucionarne 1848*, Radovi FF Zadar, 18, 1978—79, 235—240; *Isti*, *Seljačko pitanje u Dalmaciji revolucionarne godine 1848—49*, *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 22, 1980 (Fiskovićev zbornik II), 246—258; M. Budicin, *Il 1848 in Dalmazia*, Atti, X, 1979—80, 265—291.

²⁵ Ivan Mažuranić, *Sabrana djela*, priredio M. Živančević, III 568, IV 662, Zagreb 1979.

crkve predstavlja njegova korespondencija sa C. Tondiniem koja se sastoji od 179 pisama od 1876. do 1902. pisanih na francuskom.²⁶ U zajednici s Britanskom akademijom, Institut za hrvatsku povijest izdao je korespondenciju škotskog publicista R. W. Seton-Watsona s jugoslavenskim političkim ličnostima. Prvi svezak obuhvaća 249 pisama na engleskom i njemačkom jeziku. Zbirka daje i značajne obavijesti o koncepcijama središnjih političkih ličnosti uoči 1914.²⁷ Uspomene J. Trdine izdane na slovenskom 1951. sada su prevedene na hrvatski ili srpski jezik.²⁸

U nedostatku sinteze društvenog razvoja u Hrvatskoj od 16. stoljeća do 1918, M. Gross je uredila zbirku priloga grupe autora kao »mostove prema sintezi«. To su sažete formulacije određenih rezultata istraživanja dijelom okrenutih prema socijalno-historijskom pristupu. Urednica je dala tri priloga o povijesnim procesima koji obilježavaju drugu polovicu 19. stoljeća a to su: integracija hrvatske nacije i nacionalnointegracijske ideologije u Hrvata te društvene strukture i njihove funkcije u povijesnom kretanju. I. Karaman raspravlja o ekonomskom razvoju u hrvatskim zemljama s gledišta oblikovanja građansko-kapitalističkog društva a njegov obrazac »ekonomske i socijalne« historije vodi prema usporedbi ekonomskog kretanja i društvenog strukturiranja u hrvatskim zemljama. Posebne probleme nacionalne integracije obrađuju N. Stančić i D. Šepić. N. Stančić je prikazao narodni preporod u Dalmaciji kao fazu integracije hrvatske nacije i dio društvenih procesa a D. Šepić interpretirao je hrvatski narodni preporod u Istri također u okviru koncepcije o integraciji hrvatske nacije. D. Šepić piše i o shvaćanjima hrvatskih političara 1914—18. o pitanju državnog ujedinjenja Jugoslavena. U zbirci se nalaze i dva već spomenuta priloga J. Šidaka o ilirskom pokretu i revoluciji 1848—49.²⁹

Uvjet za istraživanje dugotrajnijih društvenih činjenica jest upotreba kvantitativnih metoda a pogotovu konstrukcija brojčanih serija. M. Korenčić dao je precizne statističke podatke o broju stanovništva u svim naseljima i

²⁶ Korespondencija Josip Juraj Strossmayer — Cesare Tondini de Quarenghi, ur. R. Tolomeo, Posebna izdanja Arhivskog vjesnika 2, Zagreb 1984, 206.

²⁷ R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, Korespondencija 1906—1941, Redakcijski odbor: Lj. Boban, M. Gross, B. Krizman, D. Šepić, H. Seton-Watson, C. Seton-Watson, I 1906—1918, Zagreb — London 1976, 472.

²⁸ J. Trdina, Bachovi husari i Ilirci, Sjećanja iz mojih profesorskih godina u Hrvatskoj (1853—1887), prijevod T. Potokar, Zagreb 1980, 290.

²⁹ Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća, ur. M. Gross, Zagreb 1981, 419; M. Gross, O integraciji hrvatske nacije, 175—190; Ista, Nacionalnointegracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, 283—306; Ista, O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, 343—371. (Dopunjeno izdanje na ruskom: Obščestvenno-ekonomičeskoe razvitie Horvatli vo vtoroi polovine XIX v., Socialnaja struktura obščestva v XIX v. stran centralnoi i jugovostočnoi Evropy. Moskva 1982, 137—154.) I. Karaman, Problemi ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja u doba oblikovanja građansko-kapitalističkog društva do prvog svjetskog rata, 307—342; N. Stančić, Narodni preporod u Dalmaciji, 231—250; D. Šepić, O procesu integracije hrvatske nacije u Istri, 251—281; Ista, Hrvatska politika i pitanje jugoslavenskog ujedinjenja 1914—1918, 373—416.

dijelovima naselja na temelju popisa stanovništva 1857—1971.³⁰ Š. Popović je na osnovi izabrane građe provela strukturalnu analizu seljačko-vlastelinskih posjedovnih odnosa prije i neposredno nakon likvidacije feudalizma (1783—1854). Utvrdila je metode i način prezentiranja na primjeru sedam veleposjeda u Hrvatskom zagorju. U izvodu iz dosad neobjavljene opsežne disertacije A. Szabo je poredbenom kvantitativnom analizom nosilaca središnjih političkih, privrednih i kulturnih institucija u Hrvatskoj krenula putem istraživanja društvene strukture elite i srednjih slojeva te njihove funkcije u procesu modernizacije.³¹

M. Gross je godinama sakupljala obavijesti o metodološkim kretanjima u historijskoj znanosti i nastojala je uočiti mogućnosti socijalno-historijskog pristupa u hrvatskoj historiografiji.³² Pokušala je primijeniti svoje spoznaje u empirijskom istraživanju prvog udarnog razdoblja modernizacije u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u jeku razgrađivanja feudalnih odnosa za neoapsolutističkog režima 1850—1860. U okviru svog koncepta o sudaru modernizacije »izvana« (iz bečkog središta) i »iznutra« (u interesu unutrašnjih modernizacijskih snaga) u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji, ona je taj složeni odnos pratila na temelju kvalitativnih i kvantitativnih obavijesti na svim područjima društvenoga života koja su bila neposredno zahvaćena reformama ili posljedicama društvenih preobrazbi.³³ I. Karaman izložio je svoje načelne stavove o prijelazu iz feudalnoga u građansko društvo.³⁴

D. Pavličević napisao je više članaka o agrarnim odnosima i seljačkim bunama u drugoj polovici 19. stoljeća. Neki su se autori bavili pitanjima ratarstva, stočarstva, šumarstva i vinogradarstva.³⁵

³⁰ M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971*, Zagreb 1979, 900.

³¹ Š. Popović, *Problemi i metode istraživanja strukture seljačkog i vlastelinskog posjeda u vrijeme likvidacije feudalnih odnosa* (Na primjeru grupe vlastelinstava u Hrvatskom zagorju), *Radovi IHP* 12, 1979, 25—126; A. Szabo, *Problemi i metode istraživanja društvene strukture nosilaca središnjih (političkih, privrednih i kulturnih) institucija u Zagrebu 1860—1873*, *ČSP*, 2, 1985, 1—36.

³² M. Gross, *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb 1976, 377; *Drugo dopunjeno izdanje*, Zagreb 1980, 392.

³³ M. Gross, *Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850—1860*, Zagreb 1985, 518; *Ista*, *Modernizacija izvana — reforme u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma*, *ČSP*, 3, 1980, 5—55; *Ista*, *Zemljišno rasterećenje u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji*, *Naše teme* 11, 1984, 2397—2408; *Ista*, *Značaj i posljedica neoapsolutističkih modernizacijskih reformi u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (1850—1860)*, *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogensdorf* 1982, Graz 1983, 157—170.

³⁴ I. Karaman, *Prijelaz ili modernizacija, Društvenohistorijski procesi modernizacije i problemi prijelaznih razdoblja*, *Naše teme*, 4—5, 1984, 655—676.

³⁵ D. Pavličević, *Pregled agrarnih odnosa u Hrvatskoj druge polovice 19. stoljeća (1848—1903)*, *NI*, 4, 1985, 195—206; *Isti*, *Agrarni odnosi u banskoj Hrvatskoj 1848—1903*, *Naše teme* 11, 1984, 2409—2424; *Isti*, *Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj 60-ih godina 19. stoljeća*, *HZ*, XXXIII—XXXIV, 1980—81, 13—50; *Isti*, *Seljački nemiri u Varaždinskoj županiji u drugoj polovici 19. stoljeća*, *Varaždinski zbornik 1181—1981*, *Varaždin* 1983, 253—259; M. Ređep, M. Žugaj, M. Bojanić, K. Kero, *Značajke ratarske proizvodnje Varaždin-*

A. Szabo proučila je osnovna pitanja akumulacije kapitala u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji te u Rijeci od osnivanja prvog novčanog zavoda 1846. do sjedinjenja civilne i vojne Hrvatske i Slavonije i pružila je tako važne obavijesti za studij modernizacije.³⁶

M. Despot nastavila je svoja istraživanja o industriji u građanskoj Hrvatskoj novim rezultatima koji se odnose na razdoblje bana Mažuranića 1873—1880. Utvrdivši ekonomsko stanje pogotovu u vezi s trgovinom i prometom, ona je pružila informacije o svim granama industrije.³⁷ I. Karaman obrađuje probleme obrtničke i industrijske privrede u sjevernoj Hrvatskoj, dok se S. Krivošić bavi jednom tvornicom a A. Lj. Lisac mlinarstvom u Zagrebu.³⁸

Radove iz povijesti željezničkog prometa zahvaljujemo B. Stulliu. On je objavio projekte željezničkih pruga u Hrvatskoj objašnjavajući izvore opširnom raspravom. Pisao je o prometu do 1918. godine, o željezničkom pitanju sjeverozapadne Hrvatske te o ekonomskim i političkim aspektima povezivanja željeznicom Rijeke sa zaleđem.³⁹

R. Bičanić izvijestio je o ekonomskoj uvjetovanosti narodnoga pokreta 1903.⁴⁰

ske županije koncem 19. stoljeća, Varaždinski zbornik 1181—1981, Varaždin 1983, 261—275; M. Žugaj, M. Bojanić, K. Kero, Kukuruz kao osnovni usjev ratarske proizvodnje Varaždinske županije krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Zbornik radova, Fakultet organizacije i informatike Varaždin, 7, 1983, 161—198; Z. Puškaš, Neki činioci razvoja hrvatskoga govedarstva u drugoj polovici 19. stoljeća, AHOI, 11, 1984, 161—182; I. Erceg, Šume kao objekt ekonomske politike i izvor za održavanje gospodarskog života, AHOI, 10, 1983, 1—22; F. Potrebica, Povijest vinogradarstva i podrumarstva u Požeškoj kotlini, Kutjevo 1982, 197.

³⁶ A. Szabo, Osnivanje i razvoj novčanih zavoda u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1846—1880, HZ, XXXVIII, 1985, 31—73.

³⁷ M. Despot, Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873—1880, Prilog gospodarskoj povijesti Hrvatske u doba banovanja Ivana Mažuranića, Građa za gospodarsku povijest JAZU 18, Zagreb 1979, 296; Sažetak u AHOI, 2, 1975, 79—116.

³⁸ I. Karaman, Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između nagodbe i njezine revizije 1868—1873, Radovi IHP 6, 1974, 87—128; Isti, Osvrt na stanje obrtničko-industrijske privrede u osamdesetim godinama 19. stoljeća na području sjeverne Hrvatske (prema »Popisu obrta« M. Zoričića iz 1883), AHOI, 2, 1975, 55—66; S. Krivošić, Dumreicherova tvornica žeste i pjenice u Savskom Marofu, Zbornik HI JAZU, 12, 1982, 49—61; A. Lj. Lisac, Mlinarstvo Zagreba od najstarijih vremena do početka XX stoljeća, Zbornik HI JAZU, 8, 1977, 217—290.

³⁹ B. Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863, Institut za hrvatsku povijest, Izvori za hrvatsku povijest 4, I, 715; 5, II 446, Zagreb 1975; Isti, Prometni problemi Hrvatske od početka 18. stoljeća do 1918. godine, Međnarodni kulturno-zgodovinski simpozij Modinci 1977, Maribor 1979, 87—118; Isti, Željezničko pitanje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj do 1941. godine, Varaždinski zbornik 1181—1981, Varaždin 1983, 289—294; Isti, Željezničko pitanje u povijesti Rijeke 1825—1873. godine, JZ, 12, 1982—85, 105—179.

⁴⁰ R. Bičanić, Ekonomska podloga događaja 1903. godine u Hrvatskoj, HZ, XXVII—XXVIII, 1974—75, 49—72.

Preobrazbom društvenih struktura u Zagrebu (1880—1890) bavi se A. Szabo. U njezinom zajedničkom prilogu s M. Gross težište je na procesu »nadoznačivanja« modernizacije na prijelomu stoljeća.⁴¹ M. Gross dala je prilog pitanju preobrazbi društvenih struktura u sjevernoj Hrvatskoj proučavanjem djelomičnog pretvaranja plemstva u buržoaziju.⁴² I. Karaman bavio se ekonomijom i društvom u Karlovcu i Ludbregu.⁴³

U zborniku s priložima o povijesti ekonomske misli na tlu Jugoslavije ima više radova o idejama te znanstvenom napretku na području ekonomije u Hrvatskoj 19. stoljeća.⁴⁴

H. Sirotković proučio je karakter ustavnosti i djelatnost hrvatskog sabora od 1848. do 1918. a M. Gross se bavila praksom ugarsko-hrvatske nagodbe i pogotovu nadzorom mađarske vlade nad hrvatskom autonomijom.⁴⁵

B. Pribić izložila je srpsko pitanje na hrvatskom saboru 1861.⁴⁶

⁴¹ A. Szabo, Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880—1890. godine, Radovi IHP, 17, 1984, 101—119; M. Gross, A. Szabo, Die Stadt Zagreb an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert. Der Fall eines Nachholprozesses, Zentrale Städte und ihr Umland, hg. M. Glettl, H. Haumann, G. Schramm, St. Katharinen 1985, 246—271.

⁴² M. Gross, O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća, HZ, XXXI—XXXII, 1978—79, 123—149; Ista, The Position of the Nobility in the Organisation of the Elite in Northern Croatia at the End of the Nineteenth and the Beginning of the Twentieth Centuries, The Nobility in Russia and Eastern Europe, ed. I. Banac, P. Bushkovitch, Yale Russian and East European Publications, New Haven 1983, 137—176.

⁴³ I. Karaman, Ekonomske i socijalne prilike u gradu Karlovcu u doba razvitka građansko-kapitalističkih odnosa, Karlovac 1579—1979, 155—175; Ista, Privredni razvitak mjesta i okoline Ludbrega 1848—1918, Ludbreg, Zagreb 1985, 243—257.

⁴⁴ Prilozi za povijest ekonomske misli na tlu Jugoslavije od 15—20. stoljeća, ur. I. Vrančić, Zagreb 1984, 371; N. Šišul, Ekonomski pogledi riječkih privrednika u 19. stoljeću, 187—198; M. Despot, Razmatranje Franje Lovrića o podizanju trgovine u Hrvatskoj za vrijeme ilirizma, 199—221; B. Kovačević, Ekonomski pogledi Imbre Tkalca, 241—247; D. Pavličević, Ekonomska i društveno-politička djelatnost Blaža Lorkovića, 249—269; B. Vranješ—Šoljan, Ekonomske ideje Frana Vrbanića, 271—275; V. Serdar, Početak znanstvene statistike u Hrvatskoj, 277—287; M. Redep, M. Bojanić, Statistički rad P. Matkovića, S. Signjara i M. Kressera, 289—300; M. Redep, Rad dra Ive Mallina na podizanju gospodarstva Hrvatske, 301—310; M. Hanžeković, Financijska znanost na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (Stjepan Posilović), 311—322; S. Andrijašević, Prilog izučavanju financijske znanosti u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća, 323—332.

⁴⁵ H. Sirotković, Ustavni položaj i organizacija rada sabora kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848—1918), Rad JAZU, Razred društvenih znanosti 20, 1981, 39—86; M. Gross, Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe, HZ, XXXVIII, 1985, 1—29; Ista, Političke stranke u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, primjer pseudoustavnosti, Radovi IHP, 18, 1985, 285—290; (Na njemačkom u: Rapports II, XVIe Congrès International des Sciences Historiques, Stuttgart 1985, 442—444.)

⁴⁶ B. Pribić, Srpsko pitanje pred hrvatskim saborom godine 1861, ČSP, 1, 1980, 75—96.

Više autora pisalo je o političkoj i kulturnoj djelatnosti nekih ličnosti u toku šezdesetih godina i kasnije.⁴⁷

V. Ciliga obavijestila je o političkom programu i o djelatnosti Samostalne narodne stranke a upozorila je i na karakter južnoslavenske politike Narodne stranke na početku sedamdesetih godina.⁴⁸ K. Milutinović dao je neke podatke za jugoslavensku politiku biskupa Strossmayera.⁴⁹

M. Gross je pokušala prikazati ideološki sustav Franje Račkoga kao fazu jugoslavenske varijante hrvatske nacionalnointegracijske ideologije. Usporedila je ideološke sustave jugoslavizma i ekskluzivnog hrvatskog nacionalizma u njihovu razvoju. Upozorila je također na mogućnost usporedbe nacionalnih pokreta jugoslavenskih naroda dijelom uvjetovanih njihovim društvenim strukturama te na karakter ideološkog kretanja u Hrvatskoj s obzirom na Habsburšku Monarhiju i buduću Jugoslaviju.⁵⁰ P. Korunić je istraživao hrvatsko-slovenske odnose i jugoslavensku ideju u hrvatskoj politici pogotovu krajem šezdesetih godina do 1874. Svoje rezultate potkrijepio je brojnim izvorima. U okviru koncepcije o nadnacionalnoj jugoslavenskoj ideji hrvatske politike s integrativnom funkcijom pri konstituiranju hrvatske nacije, autor izlaže sastavne elemente te ideje a posebnu pažnju obraća federalističkim shvaćanjima.⁵¹

⁴⁷ I. Perić, Luka Botić kao političar, *Radovi JAZU Zadar*, 16, 1979, 259—285; K. Pavić, Politički lik Luke Botića, *Zbornik HIS*, 22, 1985, 1—23; A. Milušić, Političko i stručno djelovanje Ignjata Brlića u Hrvatskom saboru i njegov rad na zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji, *Zbornik HIS*, 21, 1984, 3—47; Lj. Doklešić, Životni put Stjepana Verkovića (1821—1894), *Radovi IHP*, 14, 1981, 229—358.

⁴⁸ V. Ciliga, O političkim koncepcijama i djelatnosti Samostalne narodne stranke 1863—1865, *ČSP*, 2, 1975, 37—60; Ista, Južnoslavenska politika Narodne stranke na početku 70-ih godina XIX stoljeća, *ČSP*, 3, 1978, 39—57.

⁴⁹ K. Milutinović, Štrossmayer i jugoslovensko pitanje, *Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Monografije* 15, Novi Sad 1976, 281.

⁵⁰ M. Gross, »Ideja jugoslovenstva« Franje Račkoga u razdoblju njene formulacije 1860—1862, *HZ, XXIX—XXX*, 1976—77, 331—345; Ista, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, *Zbornik HI JAZU* 9, 1979, 5—33; Ista, Nacionalnointegracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, ur. M. Gross, Zagreb 1981, 283—306; *Croatian National Integrational Ideologies from the End of Illyrism to the Creation of Yugoslavia*, *Austrian History Yearbook*, 1979—1980, 3—33; Ista, Les traits fondamentaux des idéologies croates d'intégration nationale avant la première guerre mondiale, *Revue des études Slaves*, 3, 1984, 373—386; Ista, Društvene strukture i nacionalni pokreti jugoslavenskih naroda uoči I svjetskog rata, *NI*, 4, 1975, 216—226; Ista, Social Structure and National Movements among the Yugoslav Peoples on the Eve of the First World War, *Slavic Review*, 36, 1977, 628—643; Ista, Zur Frage der jugoslawischen Ideologie bei den Kroaten, Die Donaumonarchie und die süd-slawische Frage von 1848 bis 1918, ur. A. Wandruszka, R. G. Plaschka, A. Drabek, Wien 1978, 19—38; Ista, Föderationspläne bei den Kroaten: Habsburgermonarchie oder Jugoslawien?, *Friedenssicherung in Südosteuropa*, ur. M. Bernath, K. Nehring, München 1985, 99—116.

⁵¹ P. Korunić, Jugoslavenska ideja u hrvatskoj politici 1866—68, *Zbornik HI JAZU*, 11, 1981, 1—107; Ista, Prilog poznavanju jugoslavenske ideje u hrvatskoj politici 1866—74, *ČSP*, 3, 1980, 57—83; Ista, Jugoslavenska ideologija u hr-

Nove obavijesti o Stranci prava imamo od J. Šidaka koji je objavio Kvaternikova pisma češkom revolucionaru Friču. Ponovno je štampao svoja dva priloga o Cesarčevoj interpretaciji krize Stranke prava. M. Artuković piše o Slavonskom Brodu kao središtu Stranke prava u Slavoniji.⁵²

Objavljeni referati sa simpozija u povodu stogodišnjice bosansko-hercegovačkog ustanka i radovi u drugim izdanjima pružaju uvid u odnos političkih struja u Hrvatskoj prema tim zbivanjima.⁵³ D. Pavličević izložio je i stav hrvatskih novina prema ustanku u Boki Kotorskoj i Hercegovini.⁵⁴ Isti autor proučio je Narodni pokret 1883. Obradio je splet gospodarskih, financijskih, društvenih i političkih uvjetovanosti a posebno situaciju u Vojnoj kra-

vatskoj nacionalnoj politici ili hrvatsko-srpski odnosi u povodu knjige V. Krestića, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860—1873, Beograd 1983, ČSP, 1, 1984, 83—107; Isti, Pismo Klementa Božića Matiji Mrazoviću o prilikama u Bosni 1867—1869, HZ, XXXVII, 1984, 165—205; Isti, Prilog poznavanju hrvatsko-slovenskih političkih odnosa 1871, HZ, XXXVIII, 1985, 209—225.

⁵² J. Šidak, Dvanaest pisama Eugena Kvaternika J. V. Friču (1864), AVJ 26, 1983, 45—85; Isti, Eugen Kvaternik i kriza Stranke prava u prikazu Augusta Cesarca, J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, 335—350; M. Artuković, Stranka prava u političkom životu Broda krajem 19. stoljeća, Zbornik HIS, 19, 1982, 1—19.

⁵³ Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine, ANU BiH, Posebna izdanja XXX, Odjeljenje društvenih nauka 4—II, Sarajevo 1977; D. Pavličević, Polemika između hrvatskih i srpskih listova o pripadnosti Bosne i Hercegovine u doba ustanka 1875—1878. godine, 143—160; Š. Perić, Odjek bosansko-hercegovačkog ustanka (1875—1878) u zadarskom »Narodnom listu«, 393—399; Isti, Bibliografija članaka o bosansko-hercegovačkom ustanku (1875—78) u zadarskom »Narodnom listu«, 401—404; M. Schneider, Hrvatski slikar Ferdo Quiquerez u Crnoj Gori i Hercegovini 1875. i 1876. godine, 423—432; Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini... 4—III: D. Pavličević, Bosanske izbjeglice u Bansknoj Hrvatskoj u doba ustanka 1875—1878. godine, 101—108; D. Grabovac, Dalmacija prema ustanku hercegovačko-bosanske raje, 139—156; V. Oštrić, Značenje bosanskog ustanka za radnički i socijalistički pokret u Hrvatskoj, 187—197; D. Pavličević, Odbori za pomaganje i bosanski prebjeci u sjevernoj Hrvatskoj tijekom bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—1878, Radovi IHP, 7, 1975, 219—248; Isti, Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i njegov odjek u Bansknoj Hrvatskoj, Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini ANU BiH, Posebna izdanja XLIII, Odjeljenje društvenih nauka 8, Sarajevo 1979, 251—277; Isti, Stav hrvatske javnosti i štampe prema Srbiji u doba istočne krize 1875—1878. godine, Srbija u završnoj fazi istočne krize 1877—1878. godine, Zbornik radova 2, Beograd 1980, 175—199; V. Krestić, Konceptije Josipa Jurja Strossmayera o istočnom pitanju, Istraživanja 5, 1976, 347—426; L. Đaković, O odnosu Josipa Jurja Strossmayera prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine, Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u BiH, ANU BiH, Posebna izdanja XLIII, 8, Sarajevo 1979, 133—145; D. Šepić, Talijanski iredentizam i Istočna kriza 1875—1878, Istra, XVI, 5—6, 1978, 102—115.

⁵⁴ D. Pavličević, Hrvatsko novinstvo o bokeljsko-hercegovačkom ustanku 1881—1882. godine, ANU BiH, Posebna izdanja LXIV, Odjeljenje društvenih nauka 11, Sarajevo 1983, 127—142.

jini. Zatim je opisao demonstracije u gradovima te seljačke nemire i njihove odjeke i događaje u vezi s uspostavljanjem ustavnog stanja.⁵⁵

V. Krestić ponovno je izdao svoje članke o aktivnostima i shvaćanjima srpskih i hrvatskih političkih prvaka u posebnoj zbirci. Novi je prilog o Vojnoj granici u planovima srpske i hrvatske politike 1860—1873.⁵⁶ V. Krestić, A. Radenić i K. Milutinović dali su podatke o političkoj akciji srpskih prvaka te srpskih struja i stranaka u Hrvatskoj.⁵⁷ B. Pribić obavijestila je o dva srpska lista te o »Narodnoj misli«.⁵⁸

I. Čizmić pisao je o atentatoru na komesara Škrleca.⁵⁹

Iz radova o povijesti školstva izdvajamo ponovno objavljene priloge J. Šidak te rezultate M. Vrbetić o karlovačkom školstvu.⁶⁰

Pojedine istaknute ličnosti u kulturi i politici pobudile su interes nekih autora kao što je to slučaj s Kukuljevićem.⁶¹ Franjo Rački bio je u središtu pažnje. F. Zenka Rački je zanimao kao filozof i teoretičar »narodne znano-

⁵⁵ D. Pavličević, Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj, Zagreb 1980, 394; Isti, Narodni pokret u Hrvatskoj 1883, NI, 2, 1978, 116—124; Isti, Narodni pokret u Hrvatskom Zagorju 1883. godine, JIČ, 1—4, 1978, 273—288; Isti, Narodni pokret u Karlovcu i karlovačkom kraju 1883. godine, Karlovac 1579—1979, Karlovac 1979, 183—189; Isti, Senj u narodnom pokretu 1883. godine, Dometi 7, 1978, 11—19.

⁵⁶ V. Krestić, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja 1860—1873, Beograd 1983, 278.

⁵⁷ V. Krestić, Srbi u Hrvatskoj 1850—1868, A. Radenić, Srbi u Hrvatskoj i Slavoniji 1868—1878, K. Milutinović, Srbi u Dalmaciji 1849—1878, Istorija srpskog naroda, V—2, Beograd 1981, 136—150, 232—295; V. Krestić, Politički, privredni i kulturni život Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, K. Milutinović, Nastanak politike novog kursa na Primorju, Isti, Hrvatsko-srpska koalicija, Istorija srpskog naroda VI—1, Beograd 1983, 375—431.

⁵⁸ B. Pribić, Prvi politički list Srba u Hrvatskoj, Zbornik HIS, 20, 1983, 3—11; Ista, Poruka »Sloge« đlačkog lista u Sremskim Karlovcima i Zagrebu (1880—1884), Zbornik HIS, 21, 1984, 49—55; Ista, Nastup Ujedinjene omladine, Zbornik HIS, 22, 1985, 25—32.

⁵⁹ I. Čizmić, Stjepan Dojčić, atentator na komesara Ivana bar. Škerlecza 1913, Ludbreg, Zagreb 1985, 495—501.

⁶⁰ J. Šidak, Regia Scientiarum Academia, Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama od 1773. do 1874, J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, 171—199; M. Vrbetić, 400 godina karlovačkog školstva, Karlovac 1979, 240; Karlovačko školstvo 1860—1945, Karlovac 1579—1979, Karlovac 1979, 459—472.

⁶¹ J. Šidak, Ivan Kukuljević — osnivač moderne hrvatske historiografije, J. Šidak, Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti, Zagreb 1981, 297—322; T. Macan, Ivan Kukuljević i narodno-politički razvitak Dalmacije, HZ XXVII—XXVIII, 1974—75, 73—94; M. Bertoša, Ivan Kukuljević Sakcinski i Istra, Istra XIII, 7, 1975, 51—60; L. Šaban, Dnevnički zapisi iz mladih dana Ivana Kukuljevića Sakcinskog, HZ, XXXV, 1982, 193—208; T. Macan, Osvrt na važniju literaturu o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, HZ, XXXI—XXXII, 1978—79, 271—279; T. Macan, Prinos građi i literaturi o životu i radu Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Croatica 9—10, 1977, 251—264; Isti, Prinos bibliografiji Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Croatica 9—10, 1977, 265—278.

sti». ⁶² U zborniku što ga je Zavod za povijesne znanosti JAZU u Zagrebu posvetio Račkom razmatraju se različita područja njegove djelatnosti. ⁶³ O ideološkom sustavu F. Račkoga i njegovu shvaćanju historiografije pišu M. Gross i N. Stančić. I. Petrović se bavi Račkim kao ocem hrvatske Cyrillo-Methodiane, F. Zenko sekularizacijom povijesnog mišljenja mladoga Račkoga a M. Marković njegovim udjelom u historijskoj geografiji. D. Nedjeljković piše o Račkom i historiji filozofije a M. Pelozo o njegovu radu u talijanskim ustanovama. D. Pavličević raspravlja o odnosu Račkoga prema istočnom pitanju (1860—1885), R. Petrović o njegovu shvaćanju historijskog prava na Bosnu a H. Sirotković o njegovu stavu prema riječkom pitanju. U tom su zborniku još i radovi V. Maštrovića o Zadru i osnivanju JAZU s obzirom na Račkoga, H. Polenakovića o Račkom i braći Miladinovcima te M. Peića o Račkom kao putopiscu. Na kraju sveska nalazi se bibliografija radova Račkoga i radova o njemu od A. Gulina.

Lj. Racko obavijestila je o historijskim i literarnim tekstovima Janka Koharića u okviru hrvatske moderne a I. Očak o zaslugama K. Heruca za rusko-hrvatske veze. ⁶⁴ B. Boban izložila je shvaćanja Antuna i Stjepana Radića o ulozi seljaštva u hrvatskom društvu, o obilježjima »seljačke države« te o ulozi radničke klase. O S. Radiću pisala je i Lj. Racko. ⁶⁵

U novom izdanju enciklopedije Jugoslavije i u prvom svesku Hrvatskog biografskog leksikona mogu se naći neki podaci i o istaknutim ličnostima 19. stoljeća. ⁶⁶

Znatan interes istraživača vladao je za Vojnu krajinu pogotovo u vezi s proslavom stogodišnjice sjedinjenja civilne i vojne Hrvatske i Slavonije. U svojoj knjizi i u drugim radovima M. Valentić je prikazao rezultate istraživanja borbe za sjedinjenje Krajine s Hrvatskom u različitim njezinim fazama: godine 1860—61, zatim do djelomičnog ukidanja Krajine 1869. s težištem na objašnjenju interesa vojnih i dvorskih krugova za Krajinu. Nakon obavijesti o krajiškom pokretu 1869—1871. potanko je izložio tok razvojačenja i konačnog ujedinjenja. ⁶⁷

⁶² F. Zenko, Franjo Rački kao filozofski pisac i teoretik »narodne« znanosti, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 1—2, Zagreb 1975, 37—74; Isti, Problem odnosa znanosti i filozofije u Franje Račkog, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 7—8, 27—37.

⁶³ Zbornik HI JAZU, 9, 1979, 373.

⁶⁴ Lj. Racko, Janko Koharić, HZ, XXXI—XXXII, 1978—79, 253—269; I. Očak, Krunoslav Heruc, pobornik hrvatsko-ruskih veza potkraj XIX i na početku XX stoljeća, HZ, XXXVII, 1984, 139—163.

⁶⁵ B. Boban, Shvaćanja Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi seljaštva u gospodarskom, društvenom i političkom životu, Radovi IHP, 12, 1979, 265—304; Isti, O osnovnim obilježjima »seljačke države« u ideologiji Antuna i Stjepana Radića, Radovi IHP, 13, 1980, 51—88; Isti, Shvaćanje Antuna i Stjepana Radića o mjestu i ulozi radničke klase u društvu (do 1918. godine), Radovi IHP, 15, 1982, 131—162; Lj. Racko, Program mladoga Stjepana Radića 1897—98, NI, 2, 1975, 118—124.

⁶⁶ Hrvatski biografski leksikon, 1, A—Bi, Zagreb 1983, 800.

⁶⁷ M. Valentić, Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849—1881, Zagreb 1981, 360; Isti, Vojna Krajina u austrijskoj politici 1849—1860, ČSP, 2, 1978, 45—68; Isti, Karakteristike prometne politike Austrije

U zborniku s prilogima sa simpozija o Vojnoj krajini (1981) ima radova o Krajini u 19. stoljeću.⁶⁸ J. Šidak je uvodno prikazao značenje Krajine u hrvatskoj povijesti. M. Valentić dao je pregled povijesti Hrvatsko-slavonske Vojne krajine 1790—1881.⁶⁹ D. Pavličević piše o krajiškim kućnim zadrugama, D. Roksandić o ukidanju krajiškog uređenja 1809—1811, S. Obad o pobuni krajišnika u Zadru 1813, S. Gavrilović o sremskoj vojnoj granici 1848—49. a L. Rakić o šajkaškom bataljonu te iste godine. M. Valentić prikazuje borbu hrvatskih političkih krugova za razvojačenje Krajine i za njezino sjedinjenje s Hrvatskom, M. Krajčović nacionalno pitanje u Ugarskoj, Sloveniji i Hrvatskoj u šezdesetim i sedamdesetim godinama s obzirom na Krajinu a J. Grabovac piše o stavu dalmatinskih narodnjaka prema razvojačenju i sjedinjenju Vojne krajine i Hrvatske. D. Nikolić bavi se uniformama graničarske vojske.

D. Roksandić, N. Stančić, D. Pavličević i M. Gross pišu o nekim pitanjima socijalno-historijskog pristupa istraživanju Krajine.⁷⁰ Od radova o Vojnoj krajini treba još spomenuti prilog V. Krestića o planovima i ciljevima srpske i hrvatske politike s obzirom na Krajinu i D. Roksandića u vezi s vojnom Hrvatskom za francuske okupacije.⁷¹

Istraživanje sveobuhvatnijih društvenih činjenica u pojedinim lokalitetima ili regijama zacijelo je važno za izgrađivanje socijalno-historijskog pristupa. Takvi prilozi postoje za povijest Dalmacije. B. Stulli je prikazao društveni razvoj otoka Zlarina s brojnim podacima i za 19. stoljeće.⁷² Objavljuvanjem izvještaja splitske Trgovačko-obrtničke komore pedesetih godina, B. Zelić-Bučan dala je prilog istraživanju ekonomsko-društvenih struktura.⁷³ U nekim člancima nalazimo obavijesti o pojedinim aspektima privrednoga života pojedinih naselja.⁷⁴ Valja također upozoriti na radove o ekonomskim i dru-

i Ugarske prema Hrvatskoj poslije nagodbe 1867. godine, AHOI, V, 1978, 197—210; Isti, Djelovanje tajnih odbora u Vojnoj Krajini 1860-ih godina, Karlovac 1579—1979, Karlovac 1979, 177—182.

⁶⁸ Vojna krajina, Povijesni pregled, Historiografija, Rasprave, ur. D. Pavličević, Zagreb 1984, 476.

⁶⁹ Isti se tekst nalazi i u katalogu izložbe: F. Moačanin, M. Valentić, Vojna Krajina u Hrvatskoj, Zagreb 1981, 42—77.

⁷⁰ Naše teme 11, 1982, 1901—1907, 1908—1916, 1890—1900, 1886—1889.

⁷¹ V. Krestić, Vojna granica u nacionalnooslobodilačkim planovima Srba i Hrvata (1860—1873), V. Krestić, Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja 1860—1873, Beograd 1983, 213—263; D. Roksandić, Jedan krajiški popis iz Vojne Hrvatske (La Croatie militaire), Zbornik HHS, 253—262.

⁷² B. Stulli, Povijest i tradicije otoka Zlarina, Zavod za istraživanje folklora Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb 1982, 677.

⁷³ B. Zelić-Bučan, Privredne prilike u splitskom okružju pedesetih godina XIX stoljeća, AVJ, 19—20, 1976—77, 71—139.

⁷⁴ S. Perićić, Obrovac kao trgovište, Radovi JAZU, Zadar, 26, 1979, 213—232; S. Obad, Gospodarske prilike u Šibeniku i okolici sredinom devetnaestog stoljeća, AHOI, 3, 1976, 43—60; S. Perićić, Prilozi iz gospodarskog života Šibenika u XIX stoljeću, Radovi JAZU Zadar, 29—30, 1983, 133—152; I. Perić, Početna djelatnost kemijsko-gospodarstvene pokušajne postaje u Splitu krajem 19. stoljeća, AHOI, 2, 1975, 133—139; Isti, Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. godine, Dubrovnik 1983, 233; Isti, Dubrovačko

štvenim pitanjima koja se tiču cijele Dalmacije ili regija.⁷⁵

Djelatnost dalmatinskog sabora opisao je I. Perić a posebno se bavio nekim istaknutim ličnostima.⁷⁶ O B. Petranoviću pisao je i K. Milutinović.⁷⁷ T. Macan izradio je opsežnu biografiju prvaka hrvatske politike u Dalmaciji Mihe Klaića. Preko njegove djelatnosti autor je obuhvatio brojna pitanja hrvatskog narodnog preporoda i zbivanja na različitim područjima društvenog života kojima se Klaić bavio.⁷⁸ O političkom razvoju u Dalmaciji od pokreta 1848. do nacionalnog ujedinjenja obavijestio je A. Miculian.⁷⁹

N. Stančić analizirao je spise 56 autora u kratkom razdoblju 1860—61. kada su se oblikovali autonomaški (slavo-dalmatski i talijanski) te narodni (hrvatski i srpski) programi. Na temelju tih izvora pokušao je objasniti ideološke sisteme unutar dalmatinskoga građanstva u procesu nacionalne integracije U knjizi o hrvatskoj nacionalnointegracijskoj ideologiji za narodnog preporoda u Dalmaciji što ju je formulirao Mihovil Pavlinović i njegov krug, N. Stančić se bavi dvjema varijantama te nacionalne ideologije: jugoslavenskom i hrvatskom. Istražio je nastanak i razvoj Pavlinovićeve ideologije do 1869. objasnivši pritom njezine temelje društvenom strukturom te nacionalnom integracijom ili dezintegracijom u dalmatinskom građanstvu u interakciji s procesom integracije srpske nacije, stvaranja talijanske manji-

pomorstvo u 19. i 20. stoljeću, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, 20, Zagreb 1984, 336; Isti, O nastanku, ustrojstvu i djelovanju novčarskih zavoda u Dubrovniku u zadnjim decenijama pod austrijskom vlašću, Anali XVIII, 1980, 271—291; V. Ivančević, Nekoliko podataka o korčulanskoj brodogradnji u 19. stoljeću, Anali XVIII, 1980, 278—312; Š. Perićić, Rapske solane u 19. stoljeću, Pomorski zbornik, 21, 1983, 567—576.

⁷⁵ S. Obađ, Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852—1860), Radovi FF Zadar, 10, 1983, 57—78; Isti, Dalmacija na evropskim izložbama sredinom devetnaestog stoljeća, Radovi FF Zadar, 9, 1980—81, 103—111; I. Perić, »Vinska klauzula« u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice u Dalmaciji, Rad JAZU, 375, 1978, 257—296; Š. Perićić, Oskudica i glad u Dalmaciji u XIX i početku XX stoljeća, Radovi IHP, 13, 1980, 1—32; Isti, Svilarstvo Dalmacije u XIX stoljeću, Radovi IHP, 15, 1982, 107—129; Isti, Nekoliko gospodarskih pokušaja u sjevernoj Dalmaciji krajem 19. stoljeća, Radovi IHP, 19, 1985, 107—114.

⁷⁶ I. Perić, Dalmatinski sabor 1861—1912. (1918.) godine, Zadar 1978, 232; Isti, Politički lik Rafe Pucića, Rad JAZU, 375, 1978, 231—256; Isti, Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića, Radovi IHP, 16, 1983, 45—96; Posljednje godine života i političke aktivnosti Gaje Bulata, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 21, 1980, 259—273; Isti, Đuro Pulić kao političar i rodoljub, Anali XVII, 1979, 467—501; Isti, Pisma Luke Zore Valtazaru Bogišiću, Franji Račkom i Vatroslavu Jagiću, Anali XVIII, 1980, 313—340.

⁷⁷ K. Milutinović, Božidar Petranović i Dalmacija, Radovi JAZU Zadar, XXII—XXIII, 1976, 77—96.

⁷⁸ T. Macan, Miho Klaić, Zagreb 1980, 410; Isti, Suradnja i sukob Miha Klaića i Stefana Mitrova Ljubiše, HZ, XXXI—XXXII, 1978—79, 151—163; Isti, Gledišta Mihe Klaića na bosansko-hercegovačku problematiku od 1874. do 1890, Radovi IHP, 13, 1980, 33—50.

⁷⁹ A. Miculian, L'evoluzione politica in Dalmazia dai moti del 1848 all'unificazione nazionale, Atti 9, 1978—79, 525—547.

ne te okvir širih hrvatskih i srpskih integracijskih procesa. N. Stančić objavljuje i oporuku M. Pavlinovića i napisao još nekoliko priloga o narodnom preporodu u Dalmaciji.⁸⁰ M. Pavlinovićem bavila se i B. Zelić-Bučan. O Natku Nodilu obavijestio je P. Korunić, dok su J. Ravlić i M. Valentić objavili neke izvore. M. Slade-Šilović piše o narodnom preporodu u Trogirskoj zagori.⁸¹

Stogodišnjica ponarođenja splitske općine (1882) pobudila je posebni interes za istraživanje narodnog preporoda u Dalmaciji. Radovi sa znanstvenog skupa održanog tom prigodom obuhvaćaju obavijesti s raznih društvenih područja preporodnog doba.⁸² N. Stančić i S. Obad pišu o periodizaciji narodnog preporoda u Dalmaciji u vezi s ponarođenjem splitske općine. I. Petrinović i A. Marinović bave se djelatnošću političkih prvaka Narodne stranke N. Nodila i K. Vojnovića, dok D. Kečkemet obrađuje pitanja u vezi s padom splitskog autonomnoga gradonačelnika A. Bajamontia. I. Perić obavještava o lokalnoj splitskoj politici nakon što je Narodna stranka osvojila općinu. N. Bezić-Božanić, T. Ganza-Aras, Š. Perić i D. Foretić pišu o demografskim kretanjima te o društvenoj strukturi elite, o društvima i radničkim udruženjima. J. A. Soldo izlaže ulogu svećenstva pri ponarođenju splitske općine a O. Fio splitsko pomorstvo. P. Šimunović, K. Prijatelj, C. Fisković, I. Bošković, Ž. Dadić, I. Pederin, Z. Mužinić i T. Maštrović bave se pitanjima kulture, jezika, likovnih umjetnosti, glazbe, znanosti, školstva i kazališta. D. Pavličević, V. Foretić i N. Setić pišu o odjeku pobjede Narodne stranke 1882. u banskoj Hrvatskoj, u korčulanskom i dubrovačkom kraju te u istarskom listu »Naša sloga«. U tom se izdanju nalazi i bibliografija narodnog preporoda u Dalmaciji D. Kečkemeta.

⁸⁰ N. Stančić, Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860—61. godine, Radovi IHP, 11, 1978, 183—279; Isti, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869), Zagreb 1980, Institut za hrvatsku povijest, Monografije 11, Zagreb 1980, 395; Isti, Oporuka Mihovila Pavlinovića (1. IV 1887), Izdanja Historijskog arhiva u Splitu, 9, Split 1977, 227—236; Isti, Narodni preporod u Dalmaciji, Društveni razvoj u Hrvatskoj, ur. M. Gross, Zagreb 1981, 231—250; Isti, O nekim problemima povijesti hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji i srpsko-hrvatskih odnosa, napose o Mihovilu Pavlinoviću i Svetozaru Miletiću, ČSP, 2, 1975, 171—188; Isti, Odnos socijalnog porijekla i izbora svećeničkog odnosno svjetovnog zvanja kod učenika franjevačke gimnazije u Sinju 1854—1864. godine, HZ, XXIX—XXX, 1976—77, 319—330.

⁸¹ B. Zelić-Bučan, Mihovil Pavlinović, ideolog i apostol hrvatstva u Dalmaciji, Marulić, XI, 1, 1978, 41—51; P. Korunić, Natko Nodilo i narodni preporod u Dalmaciji do 1867, HZ, XXVII—XXVIII, 1974—75, 95—138; J. Ravlić, Pisma Mihovila Pavlinovića i Natka Nodila Nikoli Vežiću, Radovi JAZU, Zadar, XXII—XXIII, 1976, 125—151; M. Valentić, Dvije predstavke generala Franje Filipovića o prilikama u Dalmaciji (1866), ČSP, 1, 1976, 79—95; M. Slade-Šilović, Trogirska Zagora u narodnom preporodu, Marulić, XVIII, 3, 1984, 335—341.

⁸² Hrvatski narodni preporod u Splitu, U povodu stogodišnjice ponarođenja splitske općine 1882. Presudne pobjede narodnjaka nad autonomasima u Dalmaciji, Split 1984, 443.

U povodu spomenute stogodišnjice izašlo je još jedno posebno izdanje s prilogima više autora.⁸³ U prvoj problematskoj skupini pod naslovom »Hrvatski narodni preporod u Splitu 1860—1882.« I. Petrinović, V. Rismondo, G. Sladoljev, S. Piplović, H. Tartaglia, B. Radica i D. Kečkemet pišu o prvacima Narodne stranke a R. Korlaet o splitskim odvjetnicima. Školstvom se bave F. Barac i I. Perić koji također piše o splitskim zastupnicima u dalmatinskom saboru. Temom »Pohrvaćenje splitske općine« bave se I. Grabovac i D. Rendić-Miočević. N. Bezić-Božanić piše o stanovništvu Splita 1882. a M. Škunca, S. Muljačić, I. Begonja, J. Gamulin, Z. Palčić, M. Slade-Šilović, Z. Mužinić bave se kulturom i urbanim pitanjima.

Jedan broj časopisa »Mogućnosti« posvećen je istoj godišnjici.⁸⁴ J. Grabovac i F. Baras pišu o tom događaju a S. Obad o splitskim težacima. J. Posedel, I. Perić, S. Piplović, R. Korlaet, V. Foretić, D. Kečkemet obavještava o prvacima narodnog preporoda, dok N. Bezić-Božanić piše o svakodnevnom životu u Splitu a N. Gogala o splitskim pučanima — puntarima. N. Milošević bavi se prvom preporodnom slavjanskom čitaonicom na Jadranu u Dobroti a A. Duplančić društvom »Bihać«.

Među radovima sa spomenutom temom valja još spomenuti prilog J. Grabovca o autonomašima.⁸⁵ U raznim brojevima »Zadarske revije« objavljeni su kratki prilozi o pojedinim aspektima narodnog preporoda i drugim pitanjima kao što je bosansko-hercegovački ustanak.⁸⁶

Na povijest Dalmacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća odnose se zbirke korespondencija najistaknutijih političkih ličnosti.⁸⁷ T. Ganza-Aras obratila je pažnju austro-ugarskoj vanjskoj i unutrašnjoj politici na početku 20. stoljeća s obzirom na Dalmaciju te odnosu između hrvatske politike u Dalmaciji i Talijana u razdoblju teške krize dualizma na početku 20. stoljeća.⁸⁸ J. Grabovac piše o događajima 1903. u Dalmaciji a I. Perić o djelatnosti istaknutih politi-

⁸³ Hrvatski narodni preporod u Splitu 1882, ur. A. Sapunar, Split 1982, 141.

⁸⁴ Mogućnosti, XXIX, 11—12, 1982.

⁸⁵ J. Grabovac, Napad Bajamontijevih autonomaša na splitsku »narodnu slavjansku čitaonicu«, Radovi FF Zadar, 19, 1980—81, 113—130.

⁸⁶ J. Grabovac, Dalmacija prema ustanku hercegovačko-bosanske raje; Š. Perićić, »Narodni list« o hercegovačko-bosanskom ustanku, ZR, XXIV, 5—6, 1975, 371—399.

⁸⁷ H. Morović, Iz korespondencije dr. Ante Trumbića (1892—1914), Mogućnosti, XXII, 1975, 1, 116—128; 2, 1975, 235—248; 3, 1975, 359—373; 4, 1975, 475—491; I. Perić, Trumbićeva pisma Peru Čingriji, AVJ, XVII—XVIII, 1974—75, 261—300; Isti, Nardellijeva pisma Peru Čingriji, Anali, XIII—XIV, 1976, 169—186; H. Morović, Iz korespondencije Jurja Biankinija, urednika »Narodnog lista«, Radovi JAZU Zadar, XXV, 1978, 457—498; XXV, 1979, 287—344.

⁸⁸ T. Ganza-Aras, Dalmacija u austro-ugarskoj vanjskoj i unutrašnjoj politici početkom XX stoljeća, Radovi JAZU Zadar, XXVII—XXVIII, 1981, 309—342; Isti, Il rapporto della politica croata in Dalmazia nei confronti degli Italiani nel periodo della grave crisi che investì il dualismo austro-ungarico agli inizi del XX secolo, Atti XV, 1984—85, 173—196.

čara.⁸⁹ Više se autora bavi poviješću školstva u Dalmaciji.⁹⁰ Ima i radova o pitanjima kazališta.⁹¹

U posljednjem su se desetljeću pojavili novi radovi i za povijest Istre, kvarnerskih otoka i Rijeke. Ekonomsko i šire društveno stanje Istre osvjetljavaju izvještaji državnoga savjetnika Bargnonia (1806) te Tagnone (1816) o provinciji Istri. Objavljeno je nešto građe za poljoprivredu kvarnerskih otoka. Spominjemo i odlomke iz rovinjske kronike članova obitelji Angelini te korespondenciju G. Koblera, autora povijesti Rijeke, i C. Franceschia, tajnika izvršnog odbora istarskog sabora i naposljetku fragment jednoga svjedočanstva P. Stankovića. E. Apih objavio je analitički katalog istarskog periodičnog tiska (1807—1870).⁹²

Na temelju dokumentacije I. Erceg izlaže društvene i ekonomske prilike u Istri na početku 19. stoljeća.⁹³ U svojoj analizi istarskog okružja 1825—1860. B. Stulli raspravlja o demografskoj i gospodarskoj strukturi, o reformama 1848—49, o administrativnim promjenama, o obilježju privredne strukture i

⁸⁹ J. Grabovac, Godina 1903. u Dalmaciji, Radovi FF Zadar, 11, 1984—85, 177—192; I. Perić, Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu, Split 1894, 166; Isti, Politički portret Pera Čingrije, Radovi IHP, 12, 1979, 127—264; Isti, Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila, Anali, XVII, 1979, 503—659.

⁹⁰ I. Perić, Borba za ponarođenje dalmatinskog školstva 1860—1918, Zagreb 1974, 176; Isti, Poljoprivredne, trgovačke i obrtničke škole u Dalmaciji krajem 19. i početkom 20. stoljeća, Zbornik HSP, 9, 1975, 117—125; Isti, Dubrovačko školstvo od pada republike do 1918. godine, Anali XIII—XIV, 1976, 357—391; Isti, Stanje i razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Dalmaciji krajem XIX i početkom XX stoljeća, Radovi JAZU Zadar, XXII—XXIII, 1976, 373—412; M. Zaninović, Pokrajinska skupština pučkih učitelja u Dalmaciji, Radovi FF Zadar, 1976—77, 105—119; Isti, Sudjelovanje učitelja iz Dalmacije na III općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini u Osijeku, Radovi FF Zadar, 9, 1980—81, 231—239; S. Obad, Visoko školstvo u Zadru tijekom devetnaestog stoljeća, Radovi FF Zadar, 6, 1975—76, 401—423.

⁹¹ T. Maštrović, Prva hrvatska kazališna sezona u Zadru 1907. godine, Radovi JAZU Zadar, XXV, 1978, 379—401; Isti, Kazališne veze Zadra i Zagreba krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, Radovi JAZU Zadar, XXVI, 1979, 171—211; S. P. Novak, Nešto građe o putu Hrvatskog dramskog društva u Dubrovnik 1875. godine, Anali, XIII—XIV, 1976, 189—217.

⁹² E. Apih, Il rapporto sull'Istria del consigliere di Stato Giulio Cesare Bargnoni (1806); D. Milotti, Il «Quadro della Provincia dell'Istria di Giann'Antonio Tognana, Atti, XIII, 1981—82, 203—335; 339—356; Š. Peričić, Rukovet građe o poljoprivredi Kvarnerskih otoka na raskršću 18. i 19. stoljeća, VHA, XXV, 1982, 71—83; G. Radossi—A. Pauletich, Compendio di alcune cronache di Rovigno di Antonio Angelini, Atti, VI, 1975—76, 247—361; J. Jelenčić, Korespondencija Giovanni Kobler — Carlo de Franceschi, VHA, XXI, 1977, 171—196; XXII, 1978, 37—57; XXV, 1981, 127—173; M. Bertoša, Frammento di una autotestimonanza (Pietro Stancovich nel 1850 — par lui même), Atti, XIV, 1983—84, 245—249; E. Apih, Catalogo analitico della stampa periodica istriana (1807—1870) vol. 1, Trieste 1983, 313.

⁹³ I. Erceg, Struktura stanovništva i njegova socijalno-ekonomska osnova u bivšoj mletačkoj Istri (1803), AHOI, 9, 1982, 29—52.

njezinim raznim granama. Isti autor napisao je i prilog o Poreštini.⁹⁴ M. Despot bavila se istarskom privredom u drugoj polovici 19. stoljeća te jednim putopiscem a E. Apih poljoprivredom i pošumljavanjem u Istri prije prvog svjetskog rata i socijalnim pitanjem u istarskoj talijanskoj štampi.⁹⁵ B. Stulli piše o ekonomskoj i demografskoj strukturi kvarnerskih otoka te o političkoj aktivnosti u vezi sa borbom za sjedinjenje hrvatskih zemalja a P. Novosel-Žic izvještava o demografskoj strukturi otoka Krka.⁹⁶ Lj. Karpowicz pisala je o »riječkoj državi« u razdoblju liberalizma, o političkom sistemu riječkog »corpusa separatuma« u vezi sa statutom 1871.⁹⁷ U posebnoj izdanju I. Beuc je objavio svoje priloge o nacionalnom pitanju istarskih Hrvata i Slovenaca a P. Strčić pisao je o opatijskom području.⁹⁸ Objavljeni su radovi o nekim djelatnostima P. Kandlera i talijanskog iredentista Combina te o stavu Cavoura prema Slavenima.⁹⁹ Ima više radova o hrvatskom školstvu u Istri i Rijeci.¹⁰⁰ Ponovno je izdana »Dokumentirana historija Rovinja« Bernarda Benussia s

⁹⁴ B. Stulli, Istarsko okružje 1825—1860, Pazin—Rijeka 1984, 180; Isti, Poreština sredinom 19. stoljeća, VHA, XXVI, 1983, 7—34.

⁹⁵ M. Despot, Razvojni put privrede u Istri od sredine 19. stoljeća do početka 20. stoljeća, Pazinski memorijal, 5, 1978, 93—135; Ista, Maximilijan Fischl o Istri 1800. godine, JZ, 11, 1979—81, 311—317; E. Apih, Appunti sull' agricoltura istriana nell' 800, Atti, X, 1979—80, 295—310; Isti, Qualche notizie sull' attività di rimboschiamento in Istria avanti la prima guerra mondiale, Atti VI, 1975—78, 231—241; Isti, La Questione sociale nella stampa italiana in Istria (1850—1894), Quaderni, VIII, 1984—85, 11—15.

⁹⁶ B. Stulli, Oko pripadnosti kvarnerskih otoka 1848—49. i 1861. godine, VHA, XXV, 1982, 315—401; P. Novosel-Žic, Kretanje stanovništva otoka Krka od 1857. do 1971. godine, Krčki zbornik 6, 1975, 107—147.

⁹⁷ Lj. Karpowicz, Lo »stato di Fiume« nel periodo del liberalismo (Il sistema politico del »Corpus separatum« fiumano in conformità dello Statuto del 1871), Quaderni VII, 1984—85, 19—29.

⁹⁸ I. Beuc, Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća, Zagreb 1985; P. Strčić, Opatijsko područje u političkom životu druge polovine XIX i u početku XX stoljeća, Dometi XIV, 12, 1981, 95—100.

⁹⁹ M. Bertoša, Povjesničar Pietro Kandler i njegov list »L'Istria«, Radovi IHP, XVII, 1984, 87—100; F. Colombo—R. Arcon, Pietro Kandler e la genesi del »Saggio di bibliografia istriana«, Atti, XV, 1984—85, 153—172; M. Bertoša, Carlo Combi, njegovi pogledi na povijest Istre i antički sastav njezina pučanstva, Pazinski memorijal 7, 1988, 179—201; G. Cervani, Cavour e gli Slavi in un articolo poco noto di Francesco Ruffini, Atti, XIV, 1983—84, 251—274.

¹⁰⁰ M. Demarin, Hrvatsko školstvo u Istri: pregled razvoja, Zagreb 1978, 167. M. Čop, Razvoj školstva i prosvjete u Rijeci od 1848. do 1918. godine, Pedagogija XX, 3, 1984, 431—440; Isti, Osnivanje, razvoj i borba za opstanak hrvatske riječke gimnazije, Zbornik HŠP, 18, 1985, 80—99; Isti, Osnivanje i rad prve hrvatske trirazredne pučke škole u Rijeci od 1852. do 1862. godine, Pedagoški rad, XXXVIII, 5—8, 1983, 259—265; Isti, Odnarodivanje naše djece u riječkim školama nametanjem talijanskog i mađarskog nastavnog jezika u razdoblju mađarske uprave od 1868. do 1918. godine, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, 5, 1983, 41—49; I. Suetić, Otvaranje i rad prve hrvatske pučke škole u Puli, Istra, XIII, 4—5, 1975, 40—53; B. Jakovljević, Učiteljski list »Narodna prosvjeta« 1906—1914. Mjesečnik za školstvo, književnost i prosvjetu, JZ, X, 1978, 467—518.

uvodom G. Cervana o Benussiu i njegovu mjestu u liberalnoj nacionalnoj talijanskoj historiografiji u Istri na kraju 19. stoljeća.¹⁰¹

Razmjerno su brojni prilozi za povijest radničkog i socijalističkog pokreta do 1919. V. Oštrić izradio je bibliografske podatke i bavio se mnogim pitanjima u vezi s radničkim pokretom u hrvatskim i jugoslavenskim zemljama do 1919. uz ostalo i u okviru projekta historije SKJ.¹⁰² O ideologiji socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do prvog svjetskog rata, o radničkom pokretu u Hrvatskoj za dualizma, o kulturnoj komponenti toga pokreta te o odrazima Hainfeldskog kongresa u Hrvatskoj pišu M. Gross, V. Oštrić, B. Pribić i C. Knapić-Krhen. I. Kovačević dao je obavijesti o nekim pitanjima socijalističkog pokreta.¹⁰³ Brojni su radovi koji se bave radničkim i socijalističkim pokretom u pojedinim gradovima i regijama. Najveća zbirka izvora odnosi se na skupštine radničkoga saveza za Rijeku. I. Kovačević obradio je radnički pokret u Slavonskom Brodu a T. Majetić dao je u svom prilogu podatke o radničkom pokretu u Karlovcu. Socijalistu Milošu Krpanu posvećeni su prilozi I. Kovačevića, M. Konjevića i I. Jelića.¹⁰⁴ Više autora piše o radničkom pokretu na kvarnerskim otocima te u Hrvatskom primorju, Rijeci i Istri. M. Budicin objavio je izvore o počecima socijalističkog pokreta u Rovinju na kraju 19. sto-

¹⁰¹ B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste 1977.

¹⁰² V. Oštrić, *Radnički pokret u Hrvatskoj od svojih početaka do 1914. u jugoslavenskoj historiografiji 1965—1975*, HZ XXXIII—XXXIV, 1980—81, 1—12; *Isti*, *Istraživanja radničkog pokreta i drugih povijesnih tema XIX i početka XX stoljeća (do 1918)*, ČSP 1, 1982, 61—68; *Isti*, *Karakteristični rezultati i pitanja daljnjih istraživanja povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj do prvoga svjetskog rata*, Dometi XVI, 9, 1983, 13—20; *Isti*, *Radnički pokret u jugoslavenskim zemljama od svojih početaka do 1918—1919. godine (I. dio historije SKJ) i odnos općeg, posebnog i pojedinačnog*, *Povijesni prilozi (Zbornik radova IHRPH 1, 1982, 13—61; Isti*, *Socijalistički radnički pokret u Hrvatskoj do 1918. godine*, *Povijesni prilozi 2, 1983, 11—62; Isti*, *Veze i suradnja tipografa u Hrvatskoj s tipografima u Austriji (1838—1898)*, *Zbornik HIS 12, 1976, 1—14; Isti*, *Socijalisti u Hrvatskoj i Svetozar Marković*, *Zbornik radova sa Naučnog skupa Svetozar Marković, život i delo*, Beograd 1977, 487—502; *Isti*, *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Radovan Dragović*, ČSP 2, 1985, 37—50; *Isti*, *Hrvatski socijalisti i Makedonija na prijelazu iz XIX u XX stoljeće*, ČSP 3, 1980, 85—98; *Isti*, *Prilozi pitanjima početaka radničke i socijalističke štampe u sjevernoj Hrvatskoj (1869—1890)*, *Počeci socijalističke štampe na Balkanu*, Beograd 1974, 45—84.

¹⁰³ *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1974*, Zagreb 1976, 9—26, 57—62, 93—112, 125—129; I. Kovačević, Ivan Ancel, predstavnik hrvatskih socijalista na kongresu Druge internacionale u Zürichu 1983. godine, *Zbornik HIS 21, 1984, 57—76; Isti*, *Socijalistička štampa Hrvatske o carinskom ratu između Srbije i Austro-Ugarske (1906—1911)*, AHOI 2, 1975, 83—95.

¹⁰⁴ I. Krota—I. Zurak, *Zapisnici skupština radničkog saveza za Rijeku i njeno područje 1901. i 1902. godine*, I, VHA 22, 1978, 21—36; II VHA 24, 1981, 93—126; I. Kovačević, *Radnički pokret u Slavonskom Brodu 1873—1914*, *Slavonski Brod 1976, 262; T. Majetić*, *Radnički pokret u Karlovcu od kraja 19. stoljeća do 1921. godine*, *Karlovac 1579—1979*, Karlovac 1979, 239—248; *Zbornik — Muzej radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta za Slavoniju i Baranju u Slavonskom Brodu II, 2—3, 1984, 11—51, 187—189.*

ljeća te piše o prvim skupštinama istarskih socijalista (1902—07) i počecima socijalističkog pokreta u istarskim gradićima. A. Arduino bavi se najnovijim istraživanjima istarskog radničkog pokreta a B. Flego i O. Pavletić pišu o radničkom pokretu u Puli 1907. Posebno je izdanje posvećeno Giuseppeini Martinuzzi u kojem ima priloga za razdoblje do 1918. (A. Damiani, B. Flego, T. Crnobori, B. Pribić). Naposljetku se V. Oštrić bavi stavom socijalista u banskoj Hrvatskoj prema Istri.¹⁰⁵

Među brojnim radovima iz povijesti književnosti, jezika, kazališta, glazbe i likovnih umjetnosti spominjemo samo djela sa širom tematikom.¹⁰⁶

U posljednjem desetljeću pojavilo se dosta radova iz povijesti zdravstva i prirodnih znanosti. Zbornici prigodom godišnjica bolnica i drugih zdravstvenih ustanova te sa simpozija imaju i poneki podatak o zdravstvu u 19. stoljeću. Najviše podataka u tom pogledu ima za područje Rijeke, Hrvatskog primorja i Istre.¹⁰⁷ B. Belicza pisala je uz ostalo o zdravstvu u doba ilirizma te

¹⁰⁵ V. Oštrić, Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje i Gorski kotar u radničkom socijalističkom pokretu (od njegovih početaka u XIX stoljeću do utemeljenja komunističkog pokreta, Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Savez komunista Jugoslavije 1919—1979, Rijeka 1980, 11—27; Isti, Revolucionarni pokret na otoku Krku do kraja prvoga svjetskoga rata, Krčki zbornik 12, 1983, 31—41; P. Strčić, Revolucionarne snage na otoku Krku u 19. i 20. stoljeću, Krčki zbornik 12, 1983, 7—20; V. Oštrić, O počecima radničkog pokreta u Senju 1874—1914, Senjski zbornik VII, 1979, 5—37; M. Sobolevski, Rijeka i riječko područje u radničkom pokretu do kraja 1918. godine, Dometi, 8—10, 1976, — ...; M. Budicin, Dieci documenti sulle origini del movimento socialista a Rovigno alla fine del XIX secolo, Atti IX, 1978—79, 551—574; Isti, I primi convegni socialisti istriani (1902—1907), Quaderni VI, 1981—82, 9—44; Isti, Contributo alla conoscenza degli inizi del movimento socialista nelle borgate istriane, Quaderni V, 1978—81, 9—75; A. Arduino, Recenti ricerche sulla storia dell' movimento operaio istriano, Atti XI, 1980—81, 473—484; B. Flego—O. Pavletich, Il movimento operaio a Pola nel 1907, Quaderni VII, 1984—85, 33—39; Scritti su Giuseppina Martinuzzi, Quaderni IV, 1974—77, 221—265; V. Oštrić, Socijalisti u Banskoj Hrvatskoj i istarski problemi (1892—1914), Pazinski memorijal, 5, 1976, 145—164.

¹⁰⁶ M. Živančević, Ilirizam, I. Frangeš, Realizam, Povijest hrvatske književnosti 4, Zagreb 1975, 502; M. Šicel, Književnost moderne, Povijest hrvatske književnosti 5, Zagreb 1978, 374; Z. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Lingvističko-kulturno-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora, Zagreb 1978, 629; N. Batušić, Povijest hrvatskoga kazališta, Zagreb 1978, 542; L. Šaban, 150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda, Zagreb 1982, 247; L. Dobronić, Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova, Zagreb 1983; N. Grčević, Fotografija XIX stoljeća u Hrvatskoj, Zagreb 1981, 261.

¹⁰⁷ S. Hajduk—A. Luetić, Povijest naselja i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, Varaždinske Toplice 1981, 87; Zbornik radova prvog simpozija povijesti zdravstvene kulture Slavonije i Baranje, Osijek 1982, 193; Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod, Slavonski Brod 1975; I. Erceg, O zdravstvenim prilikama u Istri početkom 19. stoljeća, VHA XXIV, 1981, 175—221; R. i M. Matejčić, Ars Aesculapi, Prilozi za povijest zdravstvene kulture u Rijeci i Hrvatskom primorju, Rijeka 1982, 230; Zbornik ra-

o Zboru liječnika Hrvatske i njegovu glasilu.¹⁰⁸

Među radovima iz povijesti prirodnih znanosti valja prije svega spomenuti povijest egzaktnih znanosti Ž. Dadića i darvinizma u Hrvatskoj J. Balabanića.¹⁰⁹ Drugi simpozij iz povijesti znanosti bio je posvećen pitanjima 19. stoljeća. Autori su izvijestili o znanstvenim idejama i istraživanjima u Hrvatskoj u 19. stoljeću, o znanstvenim izdanjima, djelatnosti te ustanovama, organizacijama i udruženjima, o nastavi na srednjim i visokim školama te o prirodno-znanstvenoj terminologiji. Treba spomenuti i radove o A. Haračiću.¹¹⁰

Različita pitanja o iseljeništvu iz Hrvatske s mnogo podataka za kraj 19. i početak 20. stoljeća izložili su i dokumentirali I. Čizmić i Lj. Antić. O tome je pisao i S. Obad. U Zborniku o iseljavanju iz Jugoslavije ima podataka i o iseljeništvu iz Hrvatske do I. svjetskog rata.¹¹¹

U svojim radovima o Gradišćanskim Hrvatima M. Valentić je dao obavijesti i za njihovu povijest u 19. stoljeću. I u drugim izdanjima ima nešto podataka za to razdoblje.¹¹²

Mirjana Gross

dova 26. sastanka Naučnog društva za historiju zdravstvene kulture Jugoslavije, ur. F. Krmpotić, Rijeka 1978, 381; A. Đapić-Tomljanović, Podaci o zdravstvenom stanju stanovništva općine Senj od 1870—1900. Senjski zbornik IX. 1981—1982, 399—402.

¹⁰⁸ B. Belicza, Medicina i zdravstvo u hrvatskim zemljama u prvoj polovici 19. stoljeća, Hrvatski narodni preporod 1790—1848, Zagreb 1985, 159—161; Ista, U povodu stote obljetnice Zbora liječnika Hrvatske (1874—1974), Saopćenja—Pliva, 1, 1974, 55—74; Ista, Liječnička udruženja i razvoj medicinske periodike s posebnim osvrtom na »Liječnički vjesnik« glasilu Zbora liječnika Hrvatske (1877—1977), Saopćenja—Pliva, 1—2 1978, 133—156.

¹⁰⁹ Ž. Dadić, Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata II, Zagreb 1982, 381; J. Balabanić, Darvinizam u Hrvatskoj, Fenomen darvinizma u hrvatskoj prirodnoj znanosti i društvu do kraja prvoga svjetskoga rata, Zagreb 1983, 172.

¹¹⁰ Zbornik radova drugoga simpozija iz povijesti znanosti i prirodnih znanosti u Hrvatskoj u XIX stoljeću, ur. Ž. Dadić, Zagreb 1981, 250. Zbornik radova o prirodoslovcu Ambrozu Haračiću, ur. Ž. Dadić, Zagreb 1981, 250.

¹¹¹ I. Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918, Institut za hrvatsku povijest, Monografije 5, Zagreb 1974, 317; Isti, Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država, Zagreb 1982, 422; Lj. Antić, Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do prvog svjetskog rata, Radovi IHP, 1984, 121—157; Isti, Odnos javnosti prema iseljavanju iz Dalmacije od 80-ih godina 19. stoljeća do prvog svjetskog rata, HZ, XXXVIII, 1985, 191—208; S. Obad, Uzroci iseljavanja iz Dalmacije u devetnaestom stoljeću, Radovi FF Zadar, 16, 1976—77, 175—182; I. Čizmić, O iseljavanju iz Hrvatske u razdoblju 1880—1914, HZ, XXVII—XXVIII, 1974—75, 27—47; Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom, Zbornik, Zagreb 1978, 694.

¹¹² M. Valentić, Obilježja povijesnog razvitka Gradišćanskih Hrvata, Školska problematika Gradišćanskih Hrvata, ČSP 1, 1977, 95—108, 121—132; Gradišćanski Hrvati 1533—1983, Zbornik, Zagreb 1984, 298; Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov, Željezno 1985, 248.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.